

הקדמה



זוכר ושוכח

אמר המחבר: החיבור הזה לא חיברתיו ללמד לבני האדם את אשר לא ידעו, אלא להזכירם את הידוע להם כבר ומפורסם אצלם פרסום גדול. כי לא תמצא ברוב דברי, אלא דברים שרוב בני האדם יודעים אותם ולא מסתפקים בהם כלל.

הרמח"ל פותח באמירה כללית, אך מיד יבאר על מה בכוונתו לדבר: על היראה, על האמונה, על האהבה, על הדקדוק במצוות ועל הצורך להיות מוסרי. בעצם, אלו דברים שכולם יודעים.

אלא שכפי רוב פרסומם וכנגד מה שאמתתם גלויה לכל, כך ההעלם מהם מצוי מאד והשכחה רבה.

צריך לשנן את הדברים, גם - ואולי דווקא - את הפשוטים והידועים, על מנת לזכור אותם. אני נזכר, כשהיינו בצנחנים, היו משננים לנו לפני כל צניחה איזה דקלום, והיה עלינו לחזור עליו ולשננו בעצמנו. זו הייתה מעין 'מנטרה' שאומרים אותה לפני הצניחה, ומתוך שמשננים אותה יש סיכוי לזכור את הדברים גם בשעת אמת ובמצבי לחץ וחירום ולפעול על פיהם.

הרמח"ל מתבטא באופן פרדוקסלי:

על כן אין התועלת הנלקט מזה הספר יוצא מן הקריאה בו פעם אחת, כי כבר אפשר שלא ימצא הקורא בשכלו חידושים אחר קריאתו שלא היו בו לפני קריאתו, אלא מעט. אבל התועלת יוצא מן החזרה עליו וההתמדה. כי יזכרו לו הדברים האלה הנשכחים מבני האדם בטבע, וישים אל לבו חובתו אשר הוא מתעלם ממנה.

ראו איזה 'תרגיל' עושה לנו הרמח"ל - הוא פונה אלינו כביכול בקריצת עין ואומר: מפני שבספר הזה אין חידושים - צריך לקרוא בו הרבה פעמים. יש פה משפט מעט אירוני: מטרת הספר הזה איננה לחדש, אלא לשנן ולזכור.

באמת, כבר בהמשך הקדמה זו עצמה מתברר שלא היא, אלא שיש מקום לטעות ולאשליה של ידיעה אף כשאין יודעים כלל. שכן, אפשר לדעת את חיצוניות הדברים גם בלא לעמוד על פנימיותם. הרב המחבר מציג כאן בעצם אתגר בן שלושה יעדים:

- א. צריך לשנון, לחזור ולהתמיד.
- ב. במהלך השינון ובאמצעותו עשויים להתגלות פרטים, הרחבות וסעיפים רבים, ממש כמו בלימוד הלכות ומצוות התורה בפרטי פרטים. לגילוי זה יש לשאוף.
- ג. יש לדעת את הפנימיות. אין זה כבשאר אינפורמציות או אפילו מצוות, שבלמודן - אף אם לא הבנת כראוי כי הסתפקת בצד החיצוני הרדוד - תוכל להרחיב ולהעמיק בהמשך, ואפשר אף שתגלה כי הצד החיצוני והפנימי שווים. אבל באלו הדברים הפנימיים, הנשמתיים והא-לוהיים, אדם עלול לחשוב שהוא מבין כשבאמת אין הוא מבין, לדעת את 'השם' החיצוני ולא את השם האמיתי. למשל, בידיעת שם הוי"ה יכול איש תורת הסוד העמוק ביותר לעסוק בקבלה החיצונית ובצירופים, ולמרות זאת לא יבין כלום. הכול יישאר בגדר מסגרת ולבוש, ותהיה חסרה הידיעה של פנימיות העניין.

כל זה יתברר בהמשך בדברי הרמח"ל עצמו. אלא שפדגוג ומורה גדול הוא הרמח"ל - "אָת מִי יוֹרֵה דְעָה וְאֵת מִי יִבִּין שְׂמוּעָה" (ישעיה כח, ט) - על כן בפתח ספרו פונה הוא אלינו בחוכמתו ובתבונתו ונעשה כמרגיע: 'באתי בסך הכול להזכיר לכם דברים שאתם יודעים; ובהמשך, פה ושם, יבואו גם קצת חידושים'. אלא שבהמשך, כשמתעמקים קצת, מבינים שלא מבינים כמעט דבר.

התבונה שבגישת המחבר באה לידי ביטוי גם בהיבט הספרותי: הרמח"ל, שעסק בקבלה ואף כתב נסתרות וסודות שלפעמים קשה לעמוד עליהם מחמת עומקם, פותח את חיבורו בסגנון פשוט כל כך וכביכול אפילו פופולארי, ופונה אל הקורא 'בגובה העיניים'. ושוב נעשה הוא כאומר: 'אתה חושב שאני בא ללמד אותך פה דברים מורכבים וחדשים, אבל באמת בא אני לחזור על הידוע - שצריך אמונה בד' יתברך, שאסור לעבור על מצוותיו, שאדם צריך להיות בעל מידת חסד - אלה הם דברים שאותם אתה תבין, שעיימם תוכל להזדהות בנקל. מה אני ומי אני שאלמד אותך. אבל בוא בכל זאת נקרא יחדיו בדברים ונשנן אותם, כדי שיהיה לנו יותר קל לזכור'.

ומעניין, את ההקדמה הוא מסיים בהצהרה שהוא מקבל על עצמו כחובה ללמוד את 'מסילת ישרים': 'כי אקרא בו אני וכל מי שימצא בו נחת, למען נלמד ליראה את ד' אלהינו'. כאומר: 'קודם כול אני מקבל על עצמי ללמוד מסילת ישרים, כי זה בשבילי. אפשר שבהמשך יהיו עוד כמה מעוניינים'. ראו את הצליל המינורי הזה, הרווי אהבה וענווה, שמקרב מאוד אנשים.

מספר הרב משה צבי נריה ששמע את הרב קוק אומר שאת 'אורות התשובה' צריך לקרוא בלי גבול. 'אני לומד', אמר הרב קוק, 'וממילא אחרים יעשו זאת אף הם'. כך דרכם של גדולי ישראל מכבר, כדרך שמוזבא במסכת אבות לרוב: 'הוא היה אומר...' - הוא היה כך בעצמו תחילה, ורק אחר כך היה אומר ומלמד לאחרים.

עד כאן לא הייתה זו אלא פתיחה.

מעטים בני עלייה

**ותראה, אם תתבונן בהווה ברוב העולם, כי רוב אנשי השכל המהיר והפקחים
החריפים ישימו רוב התבוננם והסתכלותם בדקות החכמות ועומק העיונים
איש איש כפי נטית שכלו וחשקו הטבעי.**

אנשים פיקחים מפוכחים וחריפי שכל, אוהבים בדרך כלל דברים שהם מוצאים בהם אתגרים אינטלקטואליים, תבונה וחידוד וחריפות לשמה, והם נמשכים אל העיסוק בתחומים אלו.

**כי יש שיטרחו מאד במחקר הבריאה והטבע (פיזיקה), ואחרים יתנו כל
עיונם לתכונה (אסטרונומיה והנדסה), ואחרים למלאכות. ואחרים יכנסו
יותר אל הקדש, דהיינו, למוד התורה הקדושה. מהם בפלפולי ההלכות, מהם
במדרשים, מהם בפסקי הדינים. אך מעטים יהיו מן המין הזה אשר יקבעו
עיון ולמוד על עניני שלמות העבודה (עבודת ד', כמובן), על האהבה, על
היראה, על הדבקות, ועל כל שאר חלקי החסידות.**

רק מעטים יהיו אלה שיעסקו בסוגיות המוסר ובענייני עבודת ד' ותיקון מידות שבנפש. כך יתנהל הדיאלוג, ולעיתים המאבק, בין ה'חסיד' ל'חכם', ויש שתהיה נטושה מלחמה כזו בין שני צדדים שיש בפנימיות נפשו של כל אחד ואחד מאיתנו. אנו יודעים ומכירים בחשיבות עבודת המוסר והמידות שבנפשנו, אך נמשכים לאתגרי פיתוח האינטלקט, לגילוי ולחשיפת החדש והמרוחק דווקא.

מעניין, הדברים נכונים גם ביחס ללימוד התורה. אני זוכר שכאשר הגענו כתלמידים צעירים לשיבת ההסדר 'כרם ביבנה' אמר לנו ראש הישיבה, הרב חיים גולדוויכט: אתם - הצברים - לומדים תורה יותר מידי לשם שמיים... אני מצפה מכם לגילוי חריפות! עליכם לדעת שכאשר היינו נערים היינו הולכים לשמוע חידושים של ר' חיים מבריסק. באיזו התפעלות היינו מסתכלים על גדולי התורה... 'מתוך שלא לשמה בא לשמה' - היעד הוא אכן ה'לשמה', אבל תתחילו עם ה'שלא לשמה' הזה, עם החריפות והחידוד השכלי.

ידוע ומפורסם כי בישיבות הליטאיות היו מחשיבים מאוד את הפלפול הלמדני בגמרא ובהלכה, כדרך שכותב הרמח"ל.

ולא מפני שאין דברים אלה עקרים אצלם, כי אם תשאל להם, כל אחד יאמר שזהו העקר הגדול. ושלא ידומה חכם, שיהיה חכם באמת, שלא יתבררו אצלו כל הדברים האלה. אך מה שלא ירבו לעיין עליו הוא מפני רוב פרסום הדברים ופשיטותם אצלם שלא יראה להם צורך להוציא בעיונם זמן רב. ולא ישאר למוד הדברים האלה וקריאת הספרים מזה המין כי אם אצל אותם שאין שכלם כל-כך דק וקרוב להיות גס, שאֵלֶּה תראה אותם שוקדים על כל זה ולא יזוזו ממנו, עד שלפי המנהג הנוהג בעולם כשתראה אחד מתחסד לא תוכל למנע מלחשוד אותו לגס השכל.

מי הם אפוא אוהבי המוסר - אלה שאינם מסוגלים ליותר מכך, 'גסי השכל'. הרמח"ל נוקט ביטוי קצת עדין. אמרו פעם על החסידים בלשון חריפה: "וַתִּמְלֵא הָאָרֶץ חָמָס" אלו החסידים. שכן, חמ"ס ראשי תיבות - חומשים, מחזורים, סידורים. בהם יעסקו החסידים כי רק לכך הם מסוגלים, ואלה לא ילמדו אפילו דף יומי, לא יגדלו בתורה, ולא תוכל להימנע מלחשוד אותם ל'גסי השכל'.

כך מבטא רעיון זה ר' חיים מוולוז'ין בספרו 'נפש החיים':

והן עתה בדורות הללו בעוונותינו הרבים נהפוך הוא - הגבוה השפל, שכמה וכמה שמו כל עיקר קביעת לימודם רוב הימים רק בספרי יראה ומוסר... כי המה מלהיבים הלבבות... וכתר תורה מונח בקרן זוית. ובעיני ראיתי בפלך אחד שכל כך התפשט אצלם זאת עד שברוב בתי מדרשם אין בהם רק ספרי מוסר לרוב, ואפילו ש"ס אחד שלם אין בו... (שער ד פרק א).

והרמח"ל ממשיך:

ואולם תולדות המנהג הזה רעות מאד לחכמים ולבלתי חכמים, כי גורם שמאלה ומאלה יחסר החסידות האמתית ויהיה יקר מאד למצא אותו בעולם. כי יחסר מן החכמים למיעוט עיונם בו, ויחסר מן הבלתי חכמים למיעוט השגתם אותו, עד שידמו רוב בני האדם שהחסידות תלוי באמירת מזמורים הרבה ווידויים ארכים מאד, צומות קשים, וטבילות קרח ושלג, כלם דברים אשר אין השכל נח בהם ואין הדעת שוקטה. והחסידות האמתית הנרצה והנחמד, רחוק מציוור שכלנו. כי זה דבר פשוט, מלתא דלא רמיא עליה דאינש, לאו אדעתה.

הרמח"ל מסיים באזכור כלל ידוע: דבר שאינו מוטל על האדם - אינו על דעתו. הדברים אמורים גם ביחס למשימות וליעדים שאין להטיל ספק בחשיבותם ובנחיצותם, וגם לגבי אנשים ראויים וצדיקים. כלומר, אפילו אנשים טובים, שידוע וברור שרוצים לתרום, לעשות ולעזור - אם אין הדבר מוטל עליהם ואינם חשים מחויבות כלפיו - סופו שיישמש ולא יגיע לכלל ביצוע.

כאשר הרמח"ל מתאר את שהוא מתאר כאן הוא רואה בוודאי מול עיניו מציאות קיימת. אולי לא הייתה אז קיימת חסידות בנוסח הבעל שם טוב, ואפשר שה'חסידות' עדיין לא הייתה תנועה חובקת עולם. אבל המושג 'חסידים', כפי שראינו בתיאור הרמח"ל, היה ככל הנראה מוכר וידוע, והתופעה הייתה נפוצה. היו אנשים שמתוך רצון ולהט של דבקות בד' היו נוהגים בעצמם סיגופים בצמות, טבילות קרח ושלג וכיוצא בזה, והיו מרבים בהתבודדויות. הרמח"ל, כפי שאפשר לראות בדבריו, מתבונן בעין די ביקורתית על התופעה הזו, בעיקר לאור העובדה שאלה שנוהגים כך חושבים שבזה הם מתקרבים אל ד' עד כדי דבקות בו ממש. הרמח"ל יביא עמדתו זו לידי ביטוי באמירה שעליה יחזור פעמים רבות: 'אין בור ירא חטא ולא עם הארץ חסיד' (אבות ב, ה).

ואף על פי שכבר קבועים בלב כל האדם הישר התחלותיו ויסודותיו, אם לא יעסוק בהם יראה פרטיו ולא יכירם, יעבור עליהם ולא ירגיש בהם.

נשים נא לב - בכל קטע הרמח"ל מוסיף נדבך נוסף. גם כאשר נדמה לנו שיש חזרה על מה שכבר נאמר וידוע - חידוש יש. דומה הדבר למתבונן בבורג המתברג ונגעץ בלוח עץ. אם יביט בראשו של הבורג, יראה סיבוב חסר טעם ותוחלת סביב עצמו, חזרה סזיפית. אבל אם אל חודו של הבורג ישים מבטו, אל הקצה הנסתר מן העין, ייווכח לדעת כי הוא מעמיק לחדור, ובכל סיבוב כובש לו עוד רובד ומייצב עצמו. אף כאן מתחיל הרמח"ל מהלך שלא הושם עליו דגש עד כה. הוא אומר כי היסודות אומנם קיימים בקרב כל אדם ישר, אבל אם לא יעסוק בהם הוא עלול להחמיץ את הפרטים, ובעיקר את ההסתעפויות והאמצעים. וכך ממשיך ומסביר:

ראה כי אין דברי החסידות ועניני היראה והאהבה וטהרת הלב דברים מטבעים באדם עד שלא יצטרכו אמצעים לקנותם, אלא ימצאו אותם בני האדם בעצמם כמו שימצאו כל תנועותיהם הטבעיות: כשינה והקיצה, הרעב והשבע, וכל שאר התנועות החקוקות בטבענו. אלא ודאי שצריכים הם לאמצעים ולתחבולות לקנות אותם, ולא יִפְצְרוּ גם כן מפסידים להם שירחיקום מן האדם, ולא יחסרו דרכים להרחיק מפסדיהם. אם כן אפוא איך

לא יצטרך להוציא זמן על העיון הזה לדעת אמיתת הדברים ולדעת הדרך לקנותם ולקיימם. מאין תבוא החכמה הזאת בלב האדם אם לא יבקשנה.

אומנם נכון שיסודות החסידות, היראה ושאר מידות הנפש קבועים הם באדם, אבל אי אפשר להשוות קביעות זאת לתנועות שחוקות בטבע האנושי. כבר בשעת היוולדו 'יודע' התינוק לינוק משדי אימו. הוא נולד עם הידיעה הזו ואינו צריך להבין אילו חלבונים הוא מקבל בפעולה זו וכמה פחמימות, מה מחיר החלב לליטר ולכמה הוא זקוק למחייתו. טבוע בו אינסטינקט טבעי קמאי לדברים שהוא נדרש להם.

אגב, לא רק תינוק. מי מאיתנו יודע, באכילתו לתיאבון, ממה באמת מורכב המאכל? אני קורא כעת ספר המספר על פלאי גוף האדם, ונדהם לנוכח הגאונות של הטבע - היכולת לפרק לאחר האכילה את המזון לחומצות אמינו, לחלבונים, לפחמימות ולוויטמינים כאלה ואחרים - "כָּלֶם בְּחֻכְמָה עֲשִׂיתָ" (תהילים קד, כד). איזו פשטות, איזו גאונות. ויש עוד כאלה שאומרים שהכול בא באקראי...

חשוב לדעת, שגם התכונות הטבעיות הפיזיולוגיות וגם הכישרונות האינסטינקטיביים עצמם מלמדים, שמאחוריהם ניצבת ופועלת מחשבה אלוהית. וחשוב עוד לדעת כי גם הם עצמם עלולים להתקלקל אם האדם אינו יודע אותם או אינו שם לב אליהם. כך יכולה תזונה שאינה נכונה להביא בעקבותיה נזקים, כך יכולה להיגרם פגיעה אם מצמצמים בשינה, וכך גם בתחומי פריה ורביה - עלולים להגיע לעיוותים ולסטיות חס וחלילה. על מנת לשמור על ישרותו הטבעית ולהתרחק מן הקלקולים - על האדם לקרוא וללמוד, לחזור ולשנן, כדברי הרמח"ל: 'שצריך אמצעים לקנותם'.

בתחומים של מידות ומוסר, גם אם הרצונות טבועים וקבועים באדם מראש - המכשולים רבים, וממילא אי אפשר להסתמך רק על הנטייה הטבעית. כלומר, אם חשבת שהעובדה שהקב"ה יצר את האדם בישרות ובבריאות די בה, וממילא חזקה על האדם שינהג ביושר ביחסים שבין אדם לחברו ובמצוות שבין אדם למקום - מסתבר שלא היא.

בין ישר לעקום

לְבַד רָאָה זֶה מְצֵאתִי אֲשֶׁר עָשָׂה הָאֱלֹהִים אֶת הָאָדָם יִשְׂרָאֵל וְהִמָּה בְּקִשּׁוֹ
חֲשִׁבְנוֹת רַבִּים (קהלת ז, כט).

נעוצה פה שאלה פילוסופית קשה: אם אכן האלוהים עשה את האדם ישר - איך אפשר שמהישר צומח העקום? אם האדם מסוגל לעוות את עצמו - כנראה שמצויה בו נקודת עיוות. ואכן, אנחנו יודעים שהקב"ה ברא את האדם עם שני יצרים - יצר טוב ויצר רע, כיצד אפוא נפרש "עשה האלוהים את האדם ישר"? לכאורה, השאלה הזו טמונה כבר

ביסוד חטא האדם הראשון - איך אפשר שחטא? הרי אם זה בא מכפייה חיצונית - ממילא זה לא ממנו והוא אינו אחראי על כך, ואם זה נבע ממנו - איך נבין שהקב"ה ברא את האדם ישר.

על כורחנו נאמר שבתוכו ישר האדם, ויודע ומכיר בין ישר לעקום. אומנם יש יצרים, אולם הם נמצאים במעגל חיצוני יותר לעומת נקודת הישרות. זה העיקרון, וצריך להעמיק מאוד בעניינו.

על כן יאמר הרמח"ל, שאומנם יסודות האמונה, היושר, הטהרה ויראת השמיים מצויים באדם מטבע בריאתו, אבל המכשולים אף הם מונחים ואורבים לפתחו.

"יִצְרַר לֵב הָאָדָם רַע מִנְּעֻרָיו" (בראשית ח, כא) - משעה שהוא נגער לצאת ממעי אמו (בראשית רבה לד, י).

מכמיר לב לראות שאפילו בתינוקות בני שנתיים-שלוש השרויים בחברת הילדים, קיימים ומתגלים לעיתים ניצני רוע ואגוצנטריות. כבר אז צריך להראות את הכיוון ולחנך, כבר אז נדרשת הכוונה ליושר המסילה.

אם כך - ברור שאי אפשר להימנע מללמוד איך מתמודדים עם המקומות הרעים והבעייתיים, וברור כי התרופה היעילה והמומצאת לכתחילה היא התרופה המונעת. צריך לדעת היכן וכיצד למצוא את דרכי ההתמודדות.

כבר כאן הרמח"ל מבהיר שאי אפשר להסתפק בסתם כישרון, אלא יש צורך בלימוד, בהתמודדות עם אתגר קניין המידות ועם דרכי הרחקת המכשולים.

וכיון שכבר התאמת אצל כל חכם צורך תמימות העבודה וחובת טהרתה ונקיונה שזולת אלה אינה נרצית ודאי כלל, אלא נמאסת ומתעבת,¹ כי כל לבבות דורש ד' וכל יצר מחשבות הוא מבין,² מה נענה ביום תוכחה אם

1 **ובהערות חנון על הספר בכתב ידו נרשם כאן:** עיין יומא עב ע"ב: כל תלמיד חכם שאין תוכו כברו נקרא מתועב שנאמר: "אף פי נְתַעַב וְנֶאֱלַח אִישׁ שִׁתָּה כַּפַּיִם עֲוֹלָה" (איוב טו, טז).
ופירש רש"י שם: איש שותה תורה כמים ויש בו עוולה.

ובעיונים לרב יחזקאל סרנא זצ"ל הקשה מעמוד פ דמשמע התם במידת הטהרה דאין עבודת ד' שיש בה סיגים נדחית לגמרי עיין שם. אבל באמת אין דמיון בין הדברים, שכאן תוכו עוולה ושם תוכו אינו לגמרי לשמה אלא גם לכבודו והרי זה דומה להבחנה בין שני סוגי ה'לשמה' (עיין ברכות יז ע"א תוד"ה 'העושה' ובהערה מעמוד עט). ומה שהקשה הרב סרנא מהא דמצינו בחגיגה טו ע"א: 'תלמיד חכם אף על פי שסרח אין תורתו נמאסת', ומשמע התם דאף על פי שכבר סרח אין תורתו שאומר עתה נמאסת, וכהא דרבי מאיר כלפי אלישע בן אבויה 'דימון מצא תוכו אכל קליפתו זרק'. הנה יש להבחין בין עבודת ד' הצריכה תמימות וטהרה, לבין דברי תורה גופם שערכם אינו אובד, וכדברי רבי מאיר שם על הפסוק: "הט אַזְזִינָה וְשִׁמְעֵ דְבָרֵי חֻקִּים וְלִבָּךְ תְּשִׁית לְדַעְתָּי" (משלי כב, יז) - 'לדעתם' לא נאמר אלא 'לדעת'. וזו כוונת הרב סרנא בתשובתו עיין שם.

2 על פי דברי הימים א כח, ט.

התרשלנו מן העיון הזה והנחנו דבר שהוא כל כך מוטל עלינו שהוא עיקר מה ד' א־להינו שואל מעמנו. היתכן שייגע ויעמול שכלנו בחקירות אשר לא נתחיבנו בהם, בפלפולים אשר לא יצא לנו שום פרי מהם ודינים אשר אינם שייכים לנו, ומה שחיבים אנו לבוראנו חובה רבה נעזבהו להרגל ונניחהו למצות אנשים מלמדה. אם לא נסתכלנו ולא עינו מה היא היראה האמתית ומה ענפיה, איך נקנה אותה ואיך נמלט מן ההבל העולמי המשכח אותה מלבנו. הלא תשכח ותלך אף על פי שידענו חובתה. האהבה, כמו כן, אם לא נשתדל לקבוע אותה בלבבנו בכח כל האמצעים המגיעים אותנו לזה איך נמצאָה בנו, מאין יבוא הדבקות וההתלהטות בנפשותינו עמו יתברך ועם תורתו אם לא נשעה אל גדולתו ואל רוממותו אשר יוליד בלבנו הדבקות הזו. איך תטהר מחשבתנו אם לא נשתדל לנקותה מן המומין שמטיל בה הטבע הגופני, והמדות כלם הצריכות כמו כן תקון והישרה. מי ישרם ומי יתקנם אם לא נשים לב עליהם ולא נדקדק בדבר דקדוק גדול.

כאן שם הרמח"ל דגש על הטהרה של העבודה. זה אומנם פרק שייגע מאוחר יותר - במידת הטהרה שהיא כבר חלק מהחסידות - אבל כבר כאן מקדים הרמח"ל ואומר כי אין די בעצם העבודה, אפילו אם מדובר באדם הגון והוגן שעושה חסד ומשתדל לעבוד את ד' ולהתפלל שלוש פעמים ביום. עם כל זאת, אין עבודה זו טהורה. עניינה 'שלא לשמה', ואולי היא אפילו נובעת ממניעים 'רודים מאוד - רצון להתבלט, להתכבד ולהתפאר וכדומה. יש לטהר את העבודה, וזה בוודאי אי אפשר בלא להתבונן בשורשיה ובמעמקה. 'מה נענה ביום תוכחה?' שואל תובע המחבר.

הלא אם עינו על הדבר עיון אמת, היינו מוצאים אותו על אמתו ומיטיבים לעצמנו, ומלמדים אותו לאחרים ומיטיבים להם גם כן.

'קְשׁוּט עֲצַמְךָ תְּחִילָה' (בבא בתרא ס ע"ב). נעבוד תחילה לתיקון עצמנו, שנהיה אנשים יראי שמיים, דורשי אמת וישרים, וממילא - מתוך כך ותוך כך נסייע לאחרים.

הוא מה שאמר שלמה (משלי ב, ד-ה): "אם תִּבְקֶשׁנָה כְּכֶסֶף וְכַמְטוּנִים תִּחְפְּשֶׁנָּה אַז תִּבִּין יְרֵאת ד'".

כדי להבין את היראה צריך לבקש אותה ככסף וכמטמונים. כאן אנחנו כבר שומעים את האמירה של הרמח"ל שלא די באינפורמציה, כפי שהצהיר כבר בפתח הספר: 'החיבור הזה לא חיברתיו ללמד לבני האדם את אשר לא ידעו'.

אינו אומר אז תבין פילוסופיה, אז תבין תכונה, אז תבין רפואה, אז תבין דינים, אז תבין הלכות, אלא אז תבין יראת ד'. הרי לך, שלהבין היראה צריך לבקש אותה ככסף ולחפש אותה כמטמונים. הרי אפוא במה שמלמד לנו מאבותינו ובמה שמפרסם אצל כל בן דעת דרך כלל. או, הנמצא זמן לכל שאר חלקי העיון ולעיון הזה לא יהיה זמן. למה לא יקבע אדם לעצמו עתים לפחות להסתכלות הזו אם מכרח הוא בשארית זמנו לפנות אל עיונים או אל עסקים אחרים.

אין כוונה להוסיף ידע ואף לא לחדש חידושים, אלא לחתור להבנת הדבר הידוע לאמיתו. על מנת להבין נכונה, על ההבנה להיות עמוקה גם אצל אותם חכמים שכביכול כל העניין עבורם איננו אלא בבחינת 'ריענון' - רק כדי להזכיר להם. יכול להיות שהם חושבים שהם מבינים, אבל למרות זאת, ואולי דווקא משום כך, הם עדיין צריכים ללמוד.

החוכמה האמיתית

נשים נא לב - הרמח"ל מעביר אותנו צעד אחר צעד בנתיבי אותו רעיון. תחילה העבירנו מחוסר ידע ומחוסר תשומת לב אל הפרטים - לידע ולשימת לב, עכשיו הוא מבקש לבצע גם את המעבר מן השטחיות אל העומק. הוא מאפשר לנו להבין שגם מה שאותם חכמים שהוא פונה אליהם, חושבים שהם יודעים - הם בעצם אינם יודעים. עלינו להבין מה אינם יודעים, וכאן מגיע, אם אפשר לומר, ה'מכה בפטיש' אליו חותר הרמח"ל:

והנה הכתוב אומר (איוב כח, כח): "הֵן יִרְאֵת ד' הִיא חֻכְמָה", ואמרו רבותינו ז"ל (שבת לא ע"ב), 'הן' - אחת, שכן בלשון יוני קורין ל'אחת' - הן. הרי שהיראה היא חכמה והיא לבדה חכמה, ונדאי שאין נקרא חכמה מה שאין בו עיון. אך האמת היא, כי עיון גדול צריך על כל הדברים האלה לדעת אותם באמת ולא על צד הדמיון והסברה הכוזבת, כל שכן לקנות אותם ולהשיגם. ומי שיתבונן בהם יראה שאין החסידות תלוי באותם הדברים שיחשבו המתחסדים הטפשים, אלא בדברי שלמות אמתי וחכמה רבה.

אין די בהכרת הפרטים ובידיעה כיצד ניתן להתמודד עם מכשלות. יש לדעת את החוכמה האמיתית היחידה. וכאן בא הגילוי החשוב: "הֵן יִרְאֵת ד' הִיא חֻכְמָה". מי שיקרא את הפסוק בהקשרו - יגלה שפשט הכתוב בספר איוב הוא בדיוק האמירה הזו - יראת ד' היא החוכמה היחידה; היא המטמון, היא האוצר. יש לנו פה אוצר, וזה סימן שזה חשוב. האוצר הוא שאוסף את הדברים כולם ואוצר אותם

יחד. יראת ד' היא כפי הנראה, כלי שמכיל את כל התכנים החשובים. אם אין אוצר - הכול מתפזר. ואכן, כך נמצא בגמרא (באותה הסוגיה ממנה מביא הרמח"ל לעיל):

אמר רבא: בשעה שמכניסין אדם לדין אומרים לו: נשאת ונתת באמונה? קבעת עתים לתורה? עסקת בפריה ורביה? צפית לישועה? פלפלת בחכמה? הבנת דבר מתוך דבר? ואפילו הכי - אי "יָצַת ד' הָיָא אוֹצְרוֹ" (ישעיה לג, ו) - אֵין, אי לא - לא (שבת לא ע"א).

על שש שאלות מתבקש אדם לענות אחרי מאה ועשרים כשהוא ניצב בפני בית דין של מעלה. שישה דברים חשובים ביותר צריך שיהיו לו באמתחת שנות חייו. ברם אם אין לו אוצר - אם אין בו יראת שמיים - הכול מתפזר ונמוג.

הגמרא מוסיפה ומביאה דוגמה:

משל לאדם שאמר לשלוחו: העלה לי כור חיטין לעלייה. הלך והעלה לו. אמר לו: עירבת לי בהן קב חומטון? אמר לו: לאו. אמר לו: מוטב אם לא העלית (שם).

צריך להבין: 'חומטון' הוא חומר שמשמר את התבואה לבל תסריח ושלא תרקיב, חומר שמונע ממזיקים לחסל את התבואה. אומר האדם לשלוחו: מה שווה כל הכמות האדירה הזו של התבואה אם לא עירבת בה 'חומטון'? הרי היא עלולה להירקב! מסתבר שיראת ד' המשולה ל'חומטון', היא הנקודה הפנימית, היא האוצר. יראת ד' היא המונעת קלקול ומצילה את כל הרכוש הגדול של תורה, של חוכמה, של דעת ושל תובנות עמוקות מלרדת לטמיון.

הבאנו שני דימויים לפשר 'יראת שמיים' - אחד שמהווה את האמת הכוללת והאוצר, והשני שמעניק את הנקודה הפנימית. שני הדימויים האלה עוד יעסיקו אותנו.

באותה הסוגיה בגמרא במסכת שבת, מובאים עוד כמה עניינים חשובים בביאור מהותה של יראת השמיים, ולא נימנע אף אנו מלעסוק בהם:

תנא דבי רבי ישמעאל: מערב אדם קב חומטון בכור של תבואה ואינו חושש.

ומבאר רש"י שם:

...דלאו אונאה היא שהרי שמירתן בכך.

עניין זה שייך לדיני מכירה, ויש לברר מפני מה הוא הובא כאן במסגרת הדין 'המוסרי' ביראת ד'. לפנינו הלכה: אדם קנה תבואה מחברו ושילם עבור כור שלם. המוכר לא מסר

לו כור שלם, אלא קב פחות, אותו קב של חומטון, שהוא אחד למאה ושמונים. כלומר - חלק ממה שהוא הביא היה קב של חומטון, אותו 'נפטלין' כדי שהתבואה לא תתליע. במקרה הזה נפסק כי אין זו הונאה, כיוון שכאשר ביקש הקונה להביא כור של חיטין, הייתה כוונתו שיכלול בתוכו גם את מה שנצרך לשימור, ועל כך שילם.

ובאמת, מדוע נכנסה כאן ההלכה הזאת? התשובה פשוטה - מכיוון שיש בה מסר אדיר. היא מבקשת להעביר ולהבהיר - לימוד יראת שמיים הוא חלק אינטגרלי מתורה. בל יאמר יהודי: 'אני צריך ללמוד עכשיו דף גמרא כי עומדת לרשותי רק שעה ללמוד. אין לי זמן למוסר וליראת שמיים, זה מחוץ לעניין, זה לא חלק מהתורה'. להיפך - תאמר לנו הגמרא - זהו חלק מהותי מהעניין. זה עצם העניין, זה מה ששומר ומחזיק את התורה!

סמיכות הלכות ההונאה במקח וממכר לדיון בענייני היראה, באה לבנות ולחזק את הסולם הערכי שלנו, להורות מה עיקר ומה טפל בעבודת ד'. ראוי לציין, כי לא בכל התקופות ולא בכל הזרמים בישראל היה הדבר מוסכם, באותה המידה, על כולם.³

ישנו סיפור מפורסם על רבי ישראל סלנטר. רבי ישראל עסק בענייני מוסר באינטנסיביות גדולה. הוא היה גאון בעל יכולת אינטלקטואלית אדירה, עד כי קשה היה לעמוד על חריפותו. והנה, דווקא הוא הניח את התשתית לתורת המוסר ולבתי המוסר. את כל תנועת המוסר ייסד רבי ישראל סלנטר, ו'מסילת ישרים' הייתה נר לרגליו. פעם בא אליו יהודי שרצה 'לעקוץ' אותו, ואמר לו: אני מבין את הערך שאתה מייחס למוסר, אבל בכל זאת אני רוצה לשאול אותך. תאר לעצמך שיש לי רק חצי שעה ביום ללמוד - מה אלמד? חצי שעה גמרא או חצי שעה 'מסילת ישרים'? הוא ציפה שרבי ישראל סלנטר יעמוד במבוכה, אחרי הכול - לימוד חצי שעה גמרא או הלכה ודאי שווה יותר מאשר לימוד 'מסילת ישרים'. השיב רבי ישראל סלנטר והורה לו שילמד חצי שעה 'מסילת ישרים'. שאל אותו הלה: מדוע זה חשוב יותר? ותשובת הרב הייתה: אם תלמד חצי שעה 'מסילת ישרים' תדע שיש לך יותר זמן גם ללימוד הגמרא. ההנחה שאין לך אלא חצי שעה נובעת מזה שקבעת לך סדרי עדיפויות משובשים. באמירתו של רבי ישראל סלנטר בעצם גנוזה פה - "יְרָאֵת ד' הִיא אוֹצְרוֹ".

נמשיך בדברי הגמרא (שם ע"ב):

אמר רבה בר רב הונא: כל אדם שיש בו תורה ואין בו יראת שמים דומה לגזבר שמסרו לו מפתחות פנימיות, ומפתחות חיצוניות לא מסרו לו. בהי עייל [כיצד ייכנס]?

3 ראו 'נפש החיים' לר' חיים מוולוז'ין, שער ד פרקים ד-י.